

Posudek na disertační práci mgr. Zdeňky Bajgarové „Obtížný temperament v raném dětství“

Téma práce je zajímavé a je vhodně zvoleno. Temperament, jako dispozičně daná tendence k určitému způsobu reagování, může ovlivnit různým způsobem i další vývoj dítěte. Práce je rozdělena do dvou částí, první z nich se zabývá biologicky, resp. geneticky podmíněnými dispozicemi k určitému způsobu reagování, druhá část je zaměřena na analýzu zvládnání rodičovství v raném dětství, které je negativně ovlivněno obtížným temperamentem dítěte. Označení jednotlivých částí podle toho, zda jde o kvantitativní nebo kvalitativní výzkum není vhodné, lepší by bylo nazvat je podle jejich obsahu.

Není pochyb o tom, že některé varianty genu pro MAO-A, COMT a serotoninový transportér mají význam pro rozvoj určitých temperamentových projevů. Jde o vyšší míru tendence reagovat negativními emocemi a podrážděností, nižší seberegulaci a v případě kojenců spíše než extravertů zájmem o okolí a o kontakt s ním. Značná rušivost uvedených projevů zvyšuje riziko pro rozvoj vazby mezi rodičem a dítětem, a jak se ukázalo, negativně ovlivňuje i partnerský vztah.

Temperamentové projevy ovlivňují postoj rodičů k dítěti, jejich výchovný přístup a následně i vývoj dítěte. Je zřejmé, že temperamentové rysy jsou geneticky podmíněné, a je rovněž zřejmé, že nejde o jednoduchou variantu dědičnosti. Menší míra shody sourozenců může souviset se značnou variabilitou celkového vzorce alel ovlivňujících rozvoj temperamentu.

Str. 14 – Temperament disponuje člověka k určitému způsobu reagování, nejde jen o emoční projevy.

Teorie temperamentu M. Rothbartové je přijatelná jako teoretický základ výkladu. Její definice je akceptabilní, i když by možná stačilo definovat temperament jako dispozičně danou tendenci k určitému způsobu reagování, protože i funkce regulující vlastní chování jsou jedním z projevů reaktivity. Vývoj emocionality popisuje autorka jasně a srozumitelně, včetně vývoje strachu, hněvu a úzkosti. Jde o jeden z procesů vývojové diferenciaci. Vývoj seberegulace – zde by asi bylo vhodnější použít místo termínu volní kontrola spíše termín úmyslná kontrola. Vůle je definována trochu jinak.

V další kapitole se autorka zabývá vztahem temperamentových dispozic a s nimi souvisejícího rozvoje psychopatologických projevů, resp. adaptačních poruch. Koncept obtížného temperamentu Thomase a Chessové je možné použít i proto, že vyvolal diskusi co je a co není výhodné. Lze souhlasit s autorkou, že jej není třeba zcela zavrhnout, protože takové projevy reálně existují a v současné době se ví víc o mechanismech, které jsou jeho základem než v 70.-80. letech. Obtížný temperament, resp. nadměrná dráždivost má biologický základ a je vhodné, že autorka do teoretické části práce zařadila i tuto kapitolu.

Zajímavé jsou i výsledky studie potvrzující vývojově podmíněnou diferenciaci způsobu reagování související s úrovní hladiny kortizolu. Metabolismus serotoninu a dopaminu ovlivňuje psychické funkce různým způsobem. A je zřejmé, že genetická dispozice, tj. kombinace různých alel, ovlivňuje metabolismus serotoninu i dopaminu a tím i temperamentové projevy. Souvisejí i s rozvojem ADHD syndromu a specifických poruch chování (porucha opozičního vzoru).

Text je adekvátně zpracovaný a využívá dostatečného množství zdrojů odborné literatury.

Cílem první části práce bylo zjistit vztah genetické dispozice, poporodní stresové reakce a temperamentových projevů v raném věku.

Str. 46 nahoře – Možná by byla vhodnější formulace „zda novorozenecká stresová aktivita závisí na příslušných genetických dispozicích.“ Hypotézy odpovídají dosavadním poznatkům a jsou vhodně formulovány.

Zkoumaná skupina byla dostatečně velká. Nutnost souhlasu matek mohla určitým způsobem výběr dětí zkreslit, ale obejít jej nelze. Provedení příslušných úkonů má standardní podobu a je podrobně popsáno, pro dané účely a profesní zaměření autorky možná až zbytečně moc podrobně.

Metoda dotazníku použitého k posouzení projevů dítěte matkami byla vhodně zvolena. Dotazník má všechny potřebné parametry, i když kategorii strachu by bylo vhodnější označit jako úlek, tříměsíční dítě ještě strach plně neprožívá. Smutek je v tomto věku také spíše stavem nepohody. Metody statistického zpracování byly vhodně zvolené.

Str. 58, nahoře – Věk matek významně koreloval s výsledky ve škále hodnocení usmívání a smíchu – autorka by se měla pokusit tento vztah vysvětlit, o co si myslí, že tam jde.

Význam proměny hladiny kortizolu je zřejmý a potvrzují se tak výsledky dřívější studií. Význam určitých genetických dispozic: menší výhodnost krátké alely 5-HTTLPR, MACA i COMT Val158Met .

Str. 65 nahoře – stresová reaktivita dítěte je závislá na uvedených genetických dispozicích, takže lze spíše říci, že se genetické dispozice tímto způsobem projevují.

Výzkumů zaměřených na vztah temperamentu jako generalizované predispozice a průběhu stresové reakce v raném věku opravdu mnoho není. Vysvětlení autorky lze akceptovat, nárůst aktivity jako reakce na neschopnost zpracovat dostupné podněty je přijatelná. Nicméně mnohé mechanismy běžné v pozdějším věku u mladších kojenců ještě nemusí fungovat.

Význam genetických dispozic pro rozvoj temperamentových projevů je zřejmý, např. MAOA H/2 polymorfismu, který může přispět k vysvětlení výraznější reakce na traumata prožitá v dětství. Reakce HPA osy na stres je také zřejmá již v raném věku. Je sympatické, že autorka připouští limity studie, ať už jsou dány čímkoli.

Rodičovství malých dětí s obtížným temperamentem je věnována druhá část práce. Není pochyb o tom, že nároky rodičovství, zejména když jde o problematičtější dítě, mohou být značné a mohou představovat významný zdroj stresu. Zde je třeba připomenout, že kojenci s genetickými dispozicemi k rozvoji určitého typu temperamentu je získají od svých rodičů, u nichž se mohou nějakým způsobem projevoval také. Tudíž i oni mohou být lidmi, kteří jsou dráždivější a mají větší sklon k negativním rozladám. Není pochyb o tom, že obtížný temperament přispívá k nárůstu stresu jejich matek i celé rodiny. Autorka přehledně popisuje uvedený vztah a uvádí výsledky různých studií, které se jím zabývaly. Důležitým faktorem je i vnímání rodičovské zdatnosti, které závisí na tom, jak se dítě projevuje a jak reaguje na rodičovské chování. Obtížný temperament je jistě stresorem, který ovlivňuje i kvalitu partnerského vztahu a může jej posílit i zhoršit.

Interakční teorie i hypotéza rozdílné citlivosti vyjadřuje rozdílným způsobem totéž. Různé děti vyvolávají různou odezvu rodičů (která se liší i v závislosti na jejich osobnosti) a také na ni různým způsobem reagují. Jde i o to, jak správně autorka uvádí, zda jsou nepřijemné projevy přisuzovány nějakému objektivnímu důvodu nebo neschopnosti matky dítě utišit.

Obtížný temperament dítěte bývá spojen s větší kontrolou ze strany rodičů jistě i proto, že rodič je motivován hledat způsob, jak chování dítěte změnit, a proto používá i direktivnější

prostředky. Najít nejlepší a nejučinnější způsob jak eliminovat problematické projevy kojence je obtížné. U dětí s problematickým temperamentem je větší riziko jejich nepřijetí či vzniku ambivalentního postoje.

Str. 103, druhý odstavec shora – bylo by vhodnější mluvit o rozvoji sebekontroly malých dětí. Jinak není pochyb o tom, že ji rodičovský přístup může ovlivnit v obou směrech a může mít různý efekt v závislosti na tom, o jaké dítě jde. Takže obtížný temperament bude faktorem, který bude zhoršovat rodičovskou bilanci a bude zvyšovat riziko použití krajních variant.

Druhá část práce je věnována i vlastnímu výzkumu prožívání rodičů malých dětí s obtížným temperamentem a vlivu stresu, který s ním souvisí.

Str. 109, třetí odstavec – Zkoumání projevů obtížného temperamentu v delším časovém období – bylo by vhodné uvést jeho délku.

Výzkumné otázky byly stanoveny vhodně. Použitá metoda je rovněž vhodná, 6 rodičovských párů sice není mnoho, ale vzhledem k důrazu na kvalitativní analýzu lze velikost skupiny akceptovat, i když přinese spíše poznatky a podněty pro další zkoumání. Popis způsobu zpracování dat je dostatečný. Autorka uvádí jen některé výsledky, které se týkají hlavního tématu, což lze akceptovat. Pro lepší orientaci čtenáře by bylo vhodné uvést na konci kapitoly 6.3 přehled následujících subkapitol, které jsou věnovány různým problémům.

Neutišitelný pláč je jistě významnou zátěží pro matky i otce malých kojenců, protože může vyvolávat nepříjemné pocity nejistoty a obav a naopak zhoršovat hodnocení vlastní rodičovské zdatnosti. Zajímavé je i zachycení proměny postoje rodičů k danému problému. Potřeba vědět, proč něco takového vznikne, to znamená získat potřebné informace, může rodičům pomoci daný problém lépe zvládnout.

Důležitým aspektem je i to, jak si neutišitelný pláč dítěte vysvětluje okolí. Je třeba ocenit, že autorka bere v úvahu i vliv reakcí okolí, které často vznikají bez znalosti problému a na rodiče působí jako nespravedlivé odsouzení. Zajímavý je i popis různých pokusů o zlepšení situace. Je třeba ocenit i to, že se autorka věnuje analýze rodičovských očekávání a jejich střetu s realitou, který je značný právě v případě rodičovství dětí s problematickým temperamentem. Pocit selhávání představuje zátěž i pro budoucnost. To znamená, že je důležité brát v úvahu i potřeby rodičů, aby nedošlo k jejich vyhoření. Po narození dítěte se samozřejmě mění partnerské vztahy rodičů, na něž v této fázi oni sami příliš nemyslí. Analýza proměny párových vztahů, ať už by šlo o jejich zlepšení či zhoršení, je zajímavá.

Závěrečná kapitola, věnovaná partnerským vztahům a jejich proměně, včetně prožití partnerské krize, je zdařilá. Přínosné je i zhodnocení zisků z prožití a zvládnutí takové zátěže, kterou představuje náročné rodičovství a které vede k novému vymezení hranic.

Diskuze je dobře zpracovaná, bere v úvahu výsledky vlastní studie i jiných podobně zaměřených studií. Jednotlivé aspekty problémů s dráždivým dítětem jsou dobře interpretovány, autorka bere v úvahu různá rizika i možné postupy, které lze použít k jejich řešení. Určitě by se uplatnila poradna pro rodiče kojenců s podobnými problémy, protože dost významně narušují životní pohodu rodičů, jejich partnerský vztah i vztah k dítěti.

Text věnovaný rodičovství s dítětem s obtížným temperamentem je dobře zpracován a srozumitelně formulován. Je zřejmé, že autorka ví, o čem píše.

Předložený text splňuje požadavky kladené na disertační práci, a proto ji lze doporučit k obhajobě.

V Praze dne 4.8.2017

Prof. PhDr. RNDr. M. Vágnerová, CSc.